

8. Kipping M. The development of the management consultancy business: a co-evolution perspective / M. Kipping, I. Kirkpatrick. – Cambridge, 2005. – Available from <<http://www.mngt.waikato.ac.nz/ejrot/cmsconference/2005/proceedings/professions/Kipping.pdf>>.

9. Gluckler J. Bridging Uncertainty in Management Consulting: The Mechanisms of Trust and Networked Reputation / J. Gluckler, T. Armbruster. – 2003. – Available from: <<http://oss.sagepub.com/cgi/content/abstract/24/2/269>>.

10. Бежанян А. Становление и развитие сферы консалтинговых услуг в РФ. – 2008. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.armef.com/pdfs/Ani_BEJANYAN.pdf.

УДК 336.22

Доц. С.С. Гринкевич, канд. екон. наук;

здобувач Г.В. Севастьянова; здобувач М.М. Голубка – Львівська КА

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ НА ЕКОНОМІЧНУ ПРИРОДУ ТА НАСЛІДКИ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ

Розглянуто співвідношення прямого та непрямого оподаткування, погляди економістів-класиків на суть та економічні функції непрямих податків, їхні переваги та вади. Описано хронологічний порядок та форми впровадження непрямих податків. Розкрито їхній вплив на ціноутворення та проблему визначення кінцевого платника непрямих податків. Встановлено, що податки не протистоять один одному лише тому, що для непрямих податків вибрано опосередкований спосіб визначення платоспроможності за обсягом витрат на споживання. Відповідно, ідея соціальної справедливості не може залежати від поділу податків за їх організаційно-технічними особливостями. З іншого боку, особливості оподаткування у трансформаційній економіці з урахуванням потреби формування середнього класу можуть виступити перспективним полем для подальших наукових дослідження.

*Assoc. prof. S.S. Grunkevich; competitor G.V. Sevast'anova;
competitor M.M. Golybka – L'viv commercial academy*

Evolution of theoretical views on economic nature and impacts of indirect taxation

Correlation between direct and indirect taxes is covered. View of classical economists on essence and functions of indirect taxes are considered as well as their strengths and weaknesses. Chronological steps of implementation of indirect taxes and their forms are revealed. Impact of indirect taxes on prices formation and the ultimate payer of indirect taxes are revealed. It is set that taxes do not resist each other only because for indirect taxes the mediated method of determination of solvency is chosen on the volume of charges on a consumption. Accordingly, the idea of social justice can not depend on the division of taxes after their organizationally technical by features. De autre part, the features of taxation in a transformation economy taking into account the necessity of forming of middle class can come forward the perspective field for subsequent scientific research.

Роздвоєність політичних оцінок, суспільної та наукової думки щодо опосередкованих податків ніколи не зникала. Тривалий час питання про порівняльну характеристику прямих і непрямих податків дебатували в науковій літературі. Теоретично обґрунтовували проблему співвідношення цих форм оподаткування. Сучасна фінансова криза й нестача бюджетних коштів ще більшою мірою актуалізувала проблеми непрямого оподаткування.

Структуру податкової системи, її прямі та непрямі податки та вплив на суб'єкти господарювання досліджували у своїх працях такі українські вчені як М. Азаров, О. Амоша, О. Барановський, В. Геєць, А. Дрига, А. Капітанчук, І. Лютий, С. Міщенко, Т. Меркулова, М. Петренко, А. Соколовська [1-5].

Проте чимало питань, особливо стосовно непрямих податків, все ще мають дискусійний та неоднозначний характер, що потребує подальшого поглибленого вивчення їх теоретико-методологічної бази.

Постановка завдання. У зв'язку із викладеним, метою дослідження є розкриття еволюції теоретичних поглядів на непряме оподаткування, його вплив на економічних агентів в контексті як ділової активності, так і справедливості розподілу податкового тягара між різними верствами населення. Для досягнення поставленої мети також ставимо завдання простежити послідовність та механізм запровадження непрямого оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо погляди класиків фінансової науки на доцільність введення опосередкованих податків у фіскальну практику, їхні переваги та вади, механізм функціонування в умовах ринкового середовища. Цікавим є підхід І. Озерова, який прямі податки характеризує як "...загальний рівень оподаткування, всередині якого всі оподатковані за середньою податковою спроможністю, а непрямі лише модифікують таке оподаткування, знімаючи податковий тягар з одних і збільшуючи його за рахунок інших" [6, с. 246-247]. При цьому він наголошує, що для оподаткування непрямыми податками потрібно обирати такі дії, які свідчать про вищу індивідуальну податкову спроможність, і особа могла б уникнути оподаткування, якщо б вона надала перевагу зниженню податкового тягара, щоправда шляхом позбавлення себе низки можливостей для задоволення власних потреб. Прямі податки головним чином вимірюються платоспроможністю населення, тоді як для непрямих характерна більша стійкість надходжень [6, с. 247].

Беззастережно засудив податки на споживання як податки на бідних марксизм. Поділяли погляди марксистів і представники інших течій в соціал-демократії. Показовою в цьому плані є захисна промова Ф. Лассалья перед Берлінським Королівським судом з приводу звинувачення його у ненависті до заможних верств населення і підбурюванні проти останніх бідняків. Виступаючи проти представлених звинувачень, Ф. Лассаль наголошував: "...прямі податки – це такі, які утримуються з доходу і тому визначаються величиною доходу чи капіталу. Непрямі ж – ті, якими оподатковані деякі предмети споживання і окрема особа часто сплачує їх, купуючи цінні речі, не знаючи, що вона сплачує саме податок, закладений у ціну товару" [7, с. 8]. Однак зростання доходів зовсім не означає зростання споживання. З огляду на це Ф. Лассаль зробив висновок, що розвиток системи непрямих податків у ХІХ ст. переклав увесь тягар державних витрат на малозабезпечені верстви населення [7, с. 8].

На відміну від Ф. Лассалья, більшість авторів виділяють поряд з негативними і позитивні ознаки опосередкованих податків. Зазначені проблеми розглянуто у монографії А. Гур'єва "Прямі і непрямі податки: PRO і CONTRA". Автор характеризує три способи розмежування цих податків:

- 1) залежно від ознак сплати (прямі і сплачуються, і припадають на одну особу; непрямі сплачує одна особа, а носієм їх є інша);
- 2) залежно від способу утримання (прямі – за кадастрами; непрямі – за тарифами);

3) за економічною основою (прямі – з доходу і майна; непрямі – з витрат і споживання цінностей) [8, с.120].

Серед переваг опосередкованих податків А. Гур'єв виділяє:

- 1) бюджетні – непрямі податки збільшують доходи держави за рахунок зростання чисельності населення і його добробуту;
- 2) адміністративні – шляхом впливу на народне споживання, подорожчання того чи іншого продукту;
- 3) політичні – зростання прямих податків може мати епохальні наслідки (наприклад, революція 1848 р. у Франції) тоді, як механізм сплати опосередкованих податків прихований для споживача [8, с.120-121].

Основними вадами непрямих податків автор вважає такі: значний фіскальний тягар для багатосімейних; політичні – оскільки право утримання податків на споживання ніколи не обмежує уряд [8, с.121]. На думку І. Озерова, еволюція непрямих податків має загальний характер:

- 1) від оподаткування предметів першої потреби – до оподаткування другорядних предметів;
- 2) замість оподаткування значної кількості предметів концентрується увага на окремих;
- 3) перехід від оподаткування за зовнішніми ознаками до обліку готової продукції [6, с. 366-367].

Система оподаткування, що склалася в XIX ст., давала змогу виділити непрямі податки як систему податків на споживання, об'єктом оподаткування яких є не особи, майно чи доходи, а різноманітні предмети споживання. За своїм походженням непрямі податки споріднені з регаліями і монополіями. Відмовившись від регальних і монопольних прав, державна влада встановлювала мито на споживання тих предметів і товарів, на виробництво яких мала монополію.

Грунтовно розглядає позитивні й негативні ознаки прямих та опосередкованих податків І. Тарасов у роботі "Очеркъ науки финансового права" [9]. На його думку, непрямі податки можна структурувати за трьома основними групами:

1. Податки на споживання: квартирний податок; податки з предметів розкоші; податок на задоволення, користування зручностями (збори із театральних і залізничних квитків, за право полювання, податок на карти або клубні квитки, податок на газети).
2. Мито: зовнішнє; внутрішнє.
3. Акцизи – податки на предмети споживання під час оброблення сировини або напівфабрикатів, характерною ознакою яких є перекладання на платника на наступних етапах просування товару [9, с. 633-645].

Вагомий внесок у розвиток теорії опосередкованого оподаткування зробив російський вчений Д. Львов. На наш погляд, він дав найбільш прикладне визначення категорії "акциз" – "...непрямий податок з окремих предметів внутрішнього виробництва, що утримується всередині держави внаслідок будь-якої операції під час самого виробництва або обігу, що сплачує виробник або продавець товару, які отримують його після споживача через підвищення ціни продукту" [8, с. 122].

Обґрунтували переваги податків на споживання займалися представники немарксистської фінансово-економічної школи: Дж. Мілль, А. Маршалл, А. Пігу, І. Фішер, А. Ейнауді, М. Фрідман. Відомий англійський учений Н. Калдор писав: "Податок на витрати не порушує умов заощаджування, не посилює ризик; до того ж він пом'якшує, хоч і не усуває остаточно, дестимулювальний вплив прогресивного оподаткування на трудові зусилля" [11, С.14]. Як вважають сучасні позитивісти, опосередковані податки – ефективніший інструмент контролю над економікою з метою забезпечення стабільності та прогресу, ніж податки на доходи.

Для повнішого розуміння суті непрямих податків здійснимо екскурс в історію їх становлення і розвитку. Найбільш ранньою формою опосередкованого оподаткування виступали специфічні акцизи на окремі товарні групи. Вони відомі ще з часів стародавнього Риму, де їх використовували як податки на внутрішнє споживання. У Західній Європі систему акцизів уперше було запроваджено в Голландії під час війни з Іспанією і в XVI ст. вона настільки розширилася, що деякі предмети оподатковувалися п'ять-шість разів. Тому акциз і отримав назву "голландського чорта". Розвиток акцизів у Європі відбувався досить стримано, їх введення сприймалось обережно.

На початку XX ст. система акцизів охоплювала:

1. Податок на помол (утримувався із зерна, яке доставляли до млина або з борошна, яке ввозили до міста).
2. Податок на худобу – справлявся поштучно (Франція) або на вагу (Пруссія).
3. Податок на освітлювальні предмети і паливо.
4. Податок на сіль.
5. Акциз на спирт і горілку: в Англії – із заторних або бродильних чанів по 10 шилінгів за галон; у Франції – у разі надходження у продаж; в Росії – у формі акцизу з виробленої продукції та патентного збирання із заводів.
6. Акциз на цукор. Утримувався такими методами: залежно від ваги сировини, переробленої на заводах (німецька модель); за кількістю бурякового соку, що надійшов у переробку (французький варіант); за кількістю виробленого цукру-піску (російська модель).
7. Акциз на чай і каву. Сплачували у формі ввізного мита.
8. Акциз на тютюн. Застосовували в разі оподаткування: сировини на місці виробництва (Німеччина); переробленого продукту (Росія); ввізного тютюну (Англія) [8, с. 123-124].

На початку XX ст. поряд із специфічними з'явився й універсальний акциз – податок з обігу. Податок на суму товарного обігу уперше прийняв німецький рейхстаг у 1916 р. за проектом Мюллер-Фульда [10, с. 246]. Ще не було відоме його майбутнє, проте в момент появи на фіскальній арені податок з обігу породжував багато пересудів і став неординарним явищем. Уже тоді в ньому побачили прототип дохідно-прибуткового оподаткування, представленого в залежність не від величини доходу платника, а від обсягу його споживання. Оскільки податок з обігу здатний уловлювати кон'юнктурний приріст вартості, точніше – цінності оподатковуваних товарів і послуг, це зближує його з оподаткуванням прибутків і спадщини.

У первісному вигляді податок з обігу було задумано як податок на будь-який обіг товарів (продаж, поставка) за цінністю обігу незалежно від то-

го, оплачується товар безпосередньо готівкою, в кредит чи збувається як якийсь еквівалент. Універсальний акциз автоматично враховує всі зміни в товарному асортименті й утримується у трьох формах: податок з обігу в однорівневій формі, податок з обігу в багаторівневій формі, податок на додану вартість. У першій формі він виступає як податок з продажу (США, Швеція до 1969 р., Норвегія до 1970 р.) чи податок з купівель (Велика Британія до 1973 р., Данія до 1967 р., Португалія до 1986 р.), або як податок на виробників переробної промисловості (Франція, Греція, Фінляндія, Туреччина до податкових реформ відповідно 1968, 1987, 1964, 1985 рр.). Податок з обігу в однорівневій формі сплачують на одній стадії руху товару.

Друга форма податку з обігу складніша, оскільки в разі її застосування обкладається валовий обіг на всіх ступенях руху товару, що зумовлює подвійне оподаткування й кумулятивний ефект. До складу оподатковуваного обігу належать суми податків, сплачені під час купівлі товарів виробничого призначення та послуг. Отже, податок утримується не лише з обігу товарів (робіт, послуг), а й із податків, раніше сплачених за рахунками-фактурами. Кумулятивний ефект негативно впливає на поділ праці. Перевагу здобувають підприємства та фірми, у структурі собівартості яких переважають сировина, матеріали, напівфабрикати, послуги власного виробництва. Вказана форма оподаткування штучно збільшує оподатковуваний обіг.

Третя форма податку з обігу (ПДВ) введена в більшості європейських країн. Вона зберігає переваги багаторівневого податку з обігу щодо оподаткування всіх ступенів просування товару, але водночас ліквідує його головні вади – кумулятивний ефект і штучне збільшення оподатковуваного обігу. Стосовно податку з обігу об'єктом оподаткування є валовий обіг торговельного або промислового підприємства, а щодо ПДВ – додана вартість, тобто вартість, створена на конкретному етапі руху товару. По суті додана вартість наближається за своїм обсягом до знову створеної вартості – до частини національного доходу, виробленої в цій господарській одиниці. Оподаткування саме доданої вартості дає змогу обчислити всі ті податки, які цей суб'єкт господарювання сплатив під час купівлі товару, оплати робіт чи послуг. Саме це призводить до ліквідації каскадного ефекту, властивого для багатоступінчастого податку з обігу. Поняття доданої вартості в теоретичному плані ґрунтується на вченні про суб'єктивну вартість, яке не визнає різниці між матеріальними і нематеріальними благами, між продуктивною і непродуктивною працею, оперуючи загальними поняттями корисностей та споживчих вартостей. З огляду на це, показник доданої вартості є простий і зручний – це різниця між вартістю реалізованої продукції та витратами на її виготовлення.

Зазначимо, що податки, як носії фіскальної суті, не лише забезпечують формування державних доходів, а й як економічні важелі впливають на розвиток економіки. Особливо актуальною є проблема впливу податків на загальний рівень цін. З погляду загальної рівноваги, запровадження акцизу та інших непрямих податків призводить в економіці до неоднозначних наслідків. За умови взаємодії на ринку продавців і споживачів додатковий тягар податку, створений для одних, обертається додатковою вигодою для інших. Так акциз, безумовно, обтяжливий для споживача оподатковуваного продукту.

Але якщо введення акцизу спричиняє зростання цін, яке перевищує величину власне податку, від цього економічно виграють продавці. Значною мірою податок примушує платників обмежувати своє споживання чи нагромадження або і те, й інше разом. Прямі податки безпосередньо не спричиняють підвищення цін, якщо тільки рівень оподаткування не змушує суб'єктів господарювання скорочувати виробництво. В окресленій ситуації вплив прямого податку на кон'юнктуру цін опосередкований через зменшення товарної маси. Коли ж уведений податок істотно не впливає на обсяг пропозиції товарів, прибутковий податок діє як дефлятор за умови, що вилучені кошти знову не спрямовуються через бюджет на фінансування споживання. Це обмеження однаково справедливе для будь-яких податків – і дохідно-майнової, і товарної груп, оскільки вилучення державою певної суми платіжної спроможності, зменшення особистих доходів може мати і незворотний, і перерозподільчозворотний характер. У суспільному масштабі особисте споживання скорочується лише за обставин виробничого використання мобілізованих податком грошей або заощадження коштів населення.

За різних комбінацій податків і рівня оподаткування знову і знову постає класичне питання фіскальної теорії: хто в підсумку сплачує податок до бюджету? Особа, яку визнає платником чинне законодавство, чи особа, на яку офіційно перекладає нарахований податок у складі ціни реалізації? З позицій фіскальної техніки справляння податку відповідь однозначна – завершальний споживач товару. Проте в багатьох випадках податками на споживання незадоволені і підприємці, і навіть державні уряди. Наприклад, податок на валовий обіг вражає ділові інтереси бізнесу, оскільки важко переноситься на споживача в умовах насиченого товарами ринку; сплата мита певною мірою обмежує міжнародну торгівлю, призводить до міждержавних суперечностей; фіскальна монополія взагалі означає конфіскацію держаного прибутку виробника чи продавця товару.

Дія побічних чинників може призвести до ситуації, коли соціально-економічний тягар оподаткування для суспільства перевищить фіскальну доходність для уряду. Непрямий податок не лише обмежує непродуктивне споживання, але й стає перепорою для вигідного розміщення капіталу, зростання заощаджень. Отже, фіскальні вигоди держави можуть і не покрити багатомірні витрати суспільства, що перетворює проблему обтяжливості, розподілу, ефекту податків та їх перекидання в одну з найскладніших фінансових наук. Механістичний поділ податків на ті, що перекидаються, і ті, що не перекидаються, на наш погляд, застарів.

Академічна теорія непрямого оподаткування обертається в колі традиційних питань фіскальної достатності, соціальної справедливості, економічних впливів опосередкованих податків, їхньої ролі у перерозподілі доходів і концентрації багатства, загалом – їхнього впливу на суспільний добробут. За великої маси споживачів і численних виробників підакцизних товарів, тобто в економіці з багатьма агентами, на систему непрямого оподаткування впливають не тільки економічні та особисті закономірності споживання, а й соціальні, демографічні, правові чинники. Як і в інших галузях фінансової науки, тут поширені кількісні та формалізовані методи дослідження. Зокрема, в ана-

лізі ефективності державного впливу через політику опосередкованого оподаткування на обсяг споживання використовують метод "затрати – вигоди", фіскальні вигоди зіставляють із соціальною шкодою споживання деяких високорентабельних і монопольних товарів (алкогольних напоїв, тютюнових виробів, ювелірних прикрас тощо), моделюється вплив на динаміку нагромадження капіталу на коротко- та довготривалі періоди. На макроекономічних моделях здійснюють економетричні обстеження фіскальних результатів зміни співвідношення між прямими і опосередкованими податками.

Висновки. На наш погляд, ідеалізувати будь-яку одну з форм оподаткування недоцільно. Це підтвердила світова практика – протистояння прямого та опосередкованого оподаткування закінчилося створенням прагматичної, змішаної форми податку. Йдеться про ПДВ, який за податковою базою – прямий, а за способом утримання – опосередкований, що перетворює його на відносно прогресивний, тоді як класичні непрямі податки – регресивні. Сучасне ринкове середовище із його ідеологією споживання, розвиток світової торгівлі, користування тільки купованими продуктами й предметами в умовах урбанізації, повсюдна комерціалізація істотно сприяють розвитку непрямого оподаткування.

Колись чи не найвиразнішою рисою непрямих податків вважався їх таємний характер, на відміну від явних, тобто прямих податків. Сьогодні це явище дістало назву "грошової ілюзії" – уявлення, що податок зливається з ціною товару, до того ж у момент добровільного акту купівлі. Розлучаючись з непривабливим образом – іміджем соціальної несправедливості, непрямі податки завойовують репутацію суспільно нейтрального фіскального каналу, інструменту регулювання виробництва й контролю над споживанням. З наукового погляду, теорія "несправедливості" опосередкованих податків належить минулому, вже не відповідаючи соціальним умовам часу, досягнутому рівню матеріального добробуту й самосвідомості суспільства.

Реальним доказом спростування усталеного уявлення про безумовну перевагу прямих податків над непрямыми, про взаємну ізольованість цих форм оподаткування є найновіша форма опосередкованого оподаткування – ПДВ. Податки не протистоять один одному лише тому, що для непрямих податків вибрано опосередкований спосіб визначення платоспроможності за обсягом витрат на споживання. Відповідно, ідея соціальної справедливості не може залежати від поділу податків за їх організаційно-технічними особливостями. З іншого боку, особливості оподаткування у трансформаційній економіці з урахуванням потреби формування середнього класу можуть виступити перспективним полем для подальших наукових досліджень.

Література

1. **Соколовська А.М.** Податкова система держави: теорія і практика становлення / А.М. Соколовська. – К. : Вид-во "Знання-Прес", 2004. – 454 с.
2. **Лютий І.О.** Податки на споживання в економіці України / І.О. Лютий, А.Б. Дрига, М.О. Петренко. – К. : Вид-во "Знання", 2005. – 335 с.
3. **Меркулова Т.В.** Оцінка впливу параметрів податкового контролю на раціональну поведінку платників податків / Т.В. Меркулова, А.В. Капітанчук // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 4. – С. 127-140.

4. **Бюджетна політика** у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України / ред. кол. : М.Я. Азаров, В.М. Гєєць, Ф.О. Ярошенко, О.І. Амоша, О.І. Барановський; Науково-дослідний фінансовий ін-т при Міністерстві фінансів України. – Т.3. Розвиток системи податків як основи зміцнення державних фінансів. – К. : Вид-во "НДФІ", 2004. – 308 с.

5. **Міщенко С.Г.** Моделі оцінки стимулюючого ефекту оподаткування / С.Г. Міщенко // Економіка і прогнозування. – 2007. – № 3. – С. 99-109.

6. **Озеров И.Х.** Основы финансовой науки / И.Х. Озеров. – М. : Тип. Т-ва Сытина, 1914. – 364 с.

7. **Лассаль Ф.** Косвенные налоги / Ф. Лассаль. – СПб., 1906. – 183 с.

8. **Кучерявенко Н.П.** Основы налогового права / Н.П. Кучерявенко. – Харьков : Изд-во "Константа", 1996. – 320 с.

9. **Тарасов И.** Очеркъ науки финансового права / И. Тарасов. – Ярославль, 1883. – 695 с.

10. **Суторміна В.М.** Держава – податки – бізнес: із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки / В.М. Суторміна, В.М. Федосов, В.Л. Андрущенко. – К. : Вид-во "Либідь", 1992. – 328 с.

11. **Kaldor N.** An Expenditure Tax. – L. : Macmillan, 1958. – P. 10-26.

УДК 339.37 (477)

Асист. С.Л. Асаулюк¹ – Львівська КА

СУТНІСТЬ І МЕТОДИКА ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

Зроблено спробу сформулювати методичні рекомендації щодо оцінки ефективності розвитку роздрібно торгівлі у регіонах. Здійснено аналіз щодо обґрунтування основних чинників для регіонального вирівнювання розвитку роздрібно торгівлі в Україні. Встановлено, що на регіональний розвиток торговельного обслуговування населення істотно впливає диференціація щодо заселення та господарської діяльності територій країни, яка проявляється в різній густоті мережі населених пунктів, рівні благоустрою. Відмінності щодо економічної активності населення за регіонами країни впливають на формування потреб і на загальний обсяг роздрібного товарообігу загалом та на одну особу населення через чисельність членів сімей, які працюють, на їхній дохід та платоспроможний попит.

Ключові слова: роздрібна торгівля, ефективність, методичні рекомендації, оцінка ефективності.

Assist. S.L. Asaulyuk – L'viv commercial academy

Economic evaluation essence and method of retail business enterprises development

In the article the done attempt to formulate methodical recommendations in relation to the estimation of efficiency of development of retail business in regions. An analysis is conducted in relation to the ground of basic factors for the regional smoothing of development of retail business of Ukraine. It is set that on regional development of point-of-sale maintenance of population substantially influences differentiation in relation to settling and economic activity of territories of country, which shows up in different rycstoti of network of settlements, level of equipping with modern amenities. Differences in relation to economic activity of population after the regions of country influence on forming of necessities and on the general volume of retail commodity turnover on the whole and on one face of population through the quantity of family members which work, on their profit and solvent demand.

Keywords: retail business, efficiency, methodical recommendations, estimation of efficiency.

¹ Наук. керівник: проф. Т.В. Футало, д-р екон. наук – Львівська КА